

לוי העלויה למדינת ישראל בין השנים 1970-2000

קראו פרק 5ג והשיבו

1. העלייה מבר"מ בשנות ה-70 וממדינות ברה"מ לשעבר בשנות ה-90:
 - א. הציגו את גורמי העלייה.
 - ב. הציגו את דרכי ארגון העלייה.
 - ג. תארו את תהליך הקליטה של העולים ואת קשייהם.
2. העלייה מאתיופיה:
 - א. הציגו את גורמי העלייה.
 - ב. הציגו את דרכי ארגון העלייה.
 - ג. תארו את תהליך הקליטה של העולים ואת קשייהם.
3. הסבירו את המושגים **כור היתוך** ו**חברה רב-תרבותית**.

מאז הקמתה הייתה ישראל מוקד עלייה ליהודים. בין השנים 1970-2000 עלו אליה כ-1,400,000 עולים, בהם כ-950,000 עולים מהארצות שנשלטו על ידי ברה"מ, כ-57,000 עולים מאתיופיה, כ-55,000 עולים מארה"ב, כ-39,000 עולים מרומניה וכ-33,000 עולים מארגנטינה.

בפרק זה נתמקד בשתי עליות בולטות: העלייה מהארצות שנשלטו בידי ברה"מ והעלייה מאתיופיה. נלמד על מאפייניהן הייחודיים של עליות אלה ועל אופן קליטתן בארץ.

ו. העלייה מארצות שנשלטו על ידי ברה"מ התרחשה בכמה גלים עיקריים, בשנות ה-70 ובשנות ה-90. עליות אלה נבדלו בגורמיהן ובדרכי קליטתן, ועל כן נעסוק בהן בנפרד.

א. הסיבות לעלייה

העלייה מברה"מ בשנות ה-70

במהלך שנות ה-50 וה-60 ניצל השלטון הסובייטי את היהודים באופן ציני לצרכיו הפוליטיים. הוא לא התיר לתנועה הציונית לפעול בתחומי ברה"מ וסגר את שעריו בפני יהודים שהיו מעוניינים לעלות ארצה; שכן עליית יהודים, כמו גם הגירת אזרחים שאינם יהודים אל מחוץ לתחומי המדינה, היה בה כדי לפגוע בתעמולה הסובייטית, שהציגה את המשטר הסובייטי כמשטר אידיאלי. מדיניות זו תאמה גם את שאיפתם של גורמי השלטון בברה"מ לרצות את העולם הערבי, אשר התנגד לחיזוקה של ישראל באמצעות עלייה. טענתם הרשמית של גורמי השלטון בברה"מ הייתה שהיהודים הם אזרחים סובייטים לכל דבר ושרק יהודים מעטים מעוניינים לעלות לישראל, בשל השפעתה של התעמולה הציונית.

כל עוד קיימה ישראל יחסים דיפלומטיים עם ברה"מ היא נמנעה מלהפעיל לחצים גלויים על ברה"מ בסוגיה זו, מתוך תקווה שברה"מ תשנה בעתיד את מדיניותה. השלטון הסובייטי מצדו שחרר מפעם לפעם קבוצות קטנות של יהודים, על בסיס איחוד משפחות. צעד זה נועד, ככל הנראה, לעודד את ישראל להמשיך במדיניות המתונה שגזרה על עצמה.

יהודים אשר ביקשו לעלות לישראל נאלצו להתמודד עם הליכים ביורוקרטיים ממושכים, אשר בפועל מנעו מהם לצאת מתחומי ברה"מ. יהודים אשר ביטאו תמיכה בישראל או בציונות הוטרו על ידי השלטונות. רבים מהם איבדו את מקום עבודתם, נחקרו על ידי השירותים החשאיים ואף נאסרו לשנים רבות במחנות עבודה. סיפורה של אידה נודל הוא דוגמה ידועה לכך: מאבקה של נודל לעלות לישראל החל ב-1971. השלטון הסובייטי דחה את כל בקשותיה לצאת מתחומי ברה"מ. היא פוטרה מעבודתה, הוטרה על ידי השירותים החשאיים (קה-גה-בה) ואף הוטל עליה עונש מאסר בסיביר. ב-1987, לאחר 16 שנות מאבק, הורשתה נודל לעלות לישראל. יהודים כמו נודל זכו לכינוי **אסירי ציון**. יהדות ברה"מ, שהייתה מנותקת מישראל, זכתה לכינוי **יהדות הדממה**.

עם זאת, בשנות ה-70 עלו לישראל כ-150,000 עולים מברה"מ. לעלייה זו כמה סיבות עיקריות:

- ❖ **התעוררות ציונית בברה"מ:** במהלך שנות ה-60 התרחשה התעוררות ציונית בקרב היהודים בברה"מ. ההתעוררות באה לידי ביטוי בהתעניינות גוברת בישראל, בלימודי עברית והיסטוריה יהודית ובעיקר בשאיפתם של יהודים רבים לעלות לישראל. מגמה זו נבעה מכמה גורמים עיקריים:
- ♦ **אנטישמיות:** לכאורה נהנו היהודים בברה"מ משוויון זכויות, אולם בפועל חשו רבים מהם ביחס אנטישמי מצד החברה. הם הבחינו כי הם מופלים לרעה בקבלה למוסדות להשכלה גבוהה ובקידום מקצועי.
- ♦ **התגברות התודעה הלאומית בקרב עמי ברה"מ:** ברה"מ שלטה על עמים רבים, ובהם רוסים, אוקראינים, גיאורגים, ליטאים ואחרים. בקרב רבים מעמי ברה"מ התגברה התודעה הלאומית.
- ♦ **היהודים הושפעו ממגמה זו, וחלקם אימצו את הרעיון הציוני.**
- ♦ **משפט אייכמן²⁴⁶:** מעצרו של אייכמן (1960) ושפיטתו (1961) עוררו בקרב היהודים עניין רב ובקרב רבים מהיהודים בברה"מ התפתחו והתעצמו רגשות של הזדהות לאומית עם מדינת ישראל.

246 הרחבה בנושא זה ראו בפרק 22, סעיף א3.

♦ **מלחמת ששת הימים ותקופת ההמתנה שקדמה לה (1967):** בתקופת המתנה שקדמה למלחמת ששת הימים²⁴⁷ ובמהלך המלחמה עצמה תרם השלטון בברה"מ ליצירת אווירה אנטישמית ואנטי-ישראלית. ישראל גונתה על ידי נציגי השלטון בהתכנסויות שונות ובמקומות עבודה, והיהודים בברה"מ חשו נרדפים. העיתונות הסובייטית פרסמה נגד ישראל כתבי שטנה שהיו בעלי אופי אנטישמי והפיצה מידע כוזב (כך למשל פורסם כי כוחות קומנדו מצריים חדרו לתל אביב). יהודים רבים, אשר התייחסו בחשדנות לידיעות אלה, האזינו בחשאי לשידורי הרדיו של הבי-בי-סי וקיבלו מידע אמין על ההתרחשויות ועל הישגיה הצבאיים של ישראל.

הניצחון במלחמת ששת הימים (1967) עורר בקרב יהודים רבים תחושה של גאווה לאומית. במקביל, גרמה המדיניות הפרו-ערבית של ברה"מ ליהודים לחוש ניכור כלפי המדינה שבה חיו.

בשל כל זאת גברה שאיפתם של יהודים רבים לעלות לישראל והיו בהם אלה שהגישו לשלטונות בקשות רשמיות לצאת מהמדינה. דוגמה ידועה לכך אירעה בפרשת מכתבן של **ח"י המשפחות** מגיאורגיה (שנשלטה בידי ברה"מ). ב-1969 שלחה קבוצה בת 18 משפחות יהודיות מגיאורגיה מכתב לוועדת זכויות האדם של האו"ם וביקשה לפעול כדי לאפשר את עלייתן של המשפחות לישראל (כדי לחמוק מהפיקוח הקפדני שהטיל השלטון הסובייטי על הדואר, הועבר המכתב בחשאי באמצעות שגרירות הולנד בברה"מ). פרסום המכתב הביך את השלטון הסובייטי, אשר טען כי היהודים רואים בברה"מ את מולדתם וכי אינם מעוניינים לעלות לישראל.

❖ **הגברת הלחץ על גורמי שלטון בברה"מ:** בשנות ה-70 פעלו בברה"מ אנשי רוח, כמו הפיזיקאי אנדרי סחרוב, אשר חתרו לדמוקרטיזציה ושאפו להגן על זכויות האדם. הם הרבו בפניות לגורמים בינלאומיים ולמדינות המערב, כדי שאלה יסייעו להם לקדם את מטרותיהם על ידי הפעלת לחץ על השלטון הסובייטי.

אופן פעילות זה שימש גם את הפעילים הציונים בברה"מ. הם פנו לגורמים בינלאומיים וביקשו מהם ללחוץ על השלטון בברה"מ, כדי שזו תפתח את שעריה לעלייה יהודית לארץ ישראל.

"שלח את עמי" - הפגנה לשחרור אסירי ציון בברה"מ, בהשתתפות עולים חדשים;
 כיכר מלכי ישראל, תל אביב, נובמבר 1983
 (נתי הרניק, לשכת העיתונות הממשלתית)

- ❶ מה מטרתה של הפגנה זו?
- ❷ כיצד ההפגנה מבטאת את זהותה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי?

פעילות זו נתמכה על ידי מדינת ישראל ועל ידי יהודים שחיו מחוץ לברה"מ. במהלך השנים פחתה בישראל התקווה שברה"מ תשנה את מדיניותה ביחס ליהודים שחיו בה. החלטתה של ברה"מ לנתק את קשריה הדיפלומטיים עם ישראל ב-1967, בעקבות מלחמת ששת הימים והמאבק שיזמה מדינת ישראל למען יהודי ברה"מ, חיזקה מגמה זו בישראל. במדינות המערב התארגנו הפגנות תחת הסיסמה **שלח את עמי**. ישראל ביקשה את סיועה של ארה"ב ושל מדינות נוספות במערב, והעלתה לדיון באו"ם את סירובה של ברה"מ לפתוח את שעריה לעלייה יהודית.

247 הרחבה בנושא זה ראו בפרק 17, סעיף 1, בתוך קטע ההעשרה.

פעילות זו עוררה תשומת לב תקשורתית רבה. מדינות המערב הגבירו את ביקורתן על מדיניותה של ברה"מ. הן דרשו שברה"מ תימנע מפגיעה בזכויות האדם של אזרחיה - ותפתח את שעריה בפני יהודים הרוצים לעלות לארץ ישראל. באותה העת ניצבה ברה"מ בפני קשיים כלכליים וספגה ביקורת פנימית גוברת, ואלה הובילו לבסוף להתפוררות המשטר הקומוניסטי (ראו להלן). בתנאים אלה הלחץ הבינלאומי נשא פרי, וברה"מ מיתנה את המגבלות שהטילה על היציאה משעריה. ההיענות הסובייטית לדרישות שהוצגו בפניה נבעה משאיפתה לשפר את יחסיה עם מדינות המערב ומרצונה להיפטר מהמטרד שנגרם לה בשל הפעילות הציונית בתחומה.

העליה

היהודים בגוש המזרחי

לאחר מלחמת העולם השנייה התפתחה מתיחות בין מדינות הגוש המזרחי לבין אלה בגוש המערבי, שנודעה כ**מלחמה הקרה**. בתקופה זו השתייכו לגוש המזרחי מדינות במזרח אירופה, ובהן פולין, גרמניה המזרחית, צ'כוסלובקיה ומדינות נוספות. מדינות אלה היו למעשה גרורות של ברה"מ, ובהוראת השלטון הסובייטי הן מנעו מהיהודים שחיו בתחומן לעלות לישראל.

בין השנים 1956-1957 חרגה ברה"מ ממדיניות זו ובאישורה הותר לאלפי יהודים מהגוש המזרחי לעלות לישראל. בתוך כך בלטה עלייתם של כ-35,000 יהודים מפולין, שזכתה לכינוי עליית גומולקה (על שם נשיא פולין ולדיסלב גומולקה). אחר כך נחסמו שערי העלייה מהגוש המזרחי, עד ראשית שנות ה-70. בשנות ה-70 הגיעו לישראל עולים מברה"מ בשני גלים: ב-1973 וב-1978.

העלייה בשנות ה-90

במהלך שנות ה-80 פחת מספרם של העולים מברה"מ לישראל לכ-30,000 נפש (לעומת כ-150,000 נפש בשנות ה-70). ב-1989 התגבר שוב זרם העלייה, ובסוף שנות ה-90 עמד מספר העולים על כ-800,000 נפש. **לעלייה מהארצות שנשלטו בידי ברה"מ, שהתרחשה בשנות ה-90, כמה גורמים עיקריים:**

❖ **התפרקות ברה"מ:** בשנות ה-80 נקלעה ברה"מ למשבר כלכלי חמור. בשנת 1985 התמנה מיכאיל גורבצ'וב לנשיא ברה"מ. גורבצ'וב היה בעל תפיסת עולם ליברלית ונאורה יחסית לתפיסת עולמם של חברי הזרם השמרני במפלגה הקומוניסטית. בהתאם לתפיסת עולמו, ומתוך שאיפה להתגבר על המשבר שאליו נקלעה המדינה, הוא יזם רפורמות יסודיות במבנה הפוליטי והכלכלי של ברה"מ. בין השאר הוא הכריז על רפורמה כלכלית (הרפורמה זכתה לכינוי **פרסטרויקה**; ובעברית: בנייה מחדש), הסיר מגבלות רבות שהוטלו קודם לכן על חופש הביטוי (מדיניות זו זכתה לכינוי **גלנסוסט**; בעברית: פתיחות/ שקיפות), שחרר אסירים פוליטיים רבים, אָפּשֶׁר הגירה אל מחוץ לברה"מ ושיפר את יחסי ברה"מ עם המערב. אולם המדיניות החדשה לא הובילה לשיפור המצב הכלכלי. המשטר הקומוניסטי קרס, וב-1991 התפרקה ברה"מ באופן סופי. שטחה חולק בין מדינות שונות, אשר רוסיה הייתה העיקרית שבהן (חלק מהמדינות החדשות הוסיפו לשתף פעולה גם לאחר מכן, במסגרת ארגון **חבר המדינות**).

עם התפרקות ברה"מ לא הוטלו עוד מגבלות על ההגירה, ויהודים רבים ניצלו את האפשרות החדשה שנפתחה בפניהם כדי לצאת מגבולות המדינה. נוסף על כך, סבלו המדינות החדשות ממצב כלכלי קשה ושרר בהן אי סדר רב. גורמים אנטישמיים ניצלו מצב דברים זה כדי לפגוע ביהודים. תקריות אנטישמיות שהתרחשו ברחבי ברה"מ לשעבר הגבירו את זרם המהגרים היהודים.

❖ **סגירת שערי ארה"ב להגירה יהודית:** רבים מהיהודים שבחרו להגר היו מעוניינים להגיע למדינות המערב, ובעיקר לארה"ב. ישראל שאפה לקלוט אליה את היהודים שחיו בארצות שנשלטו קודם לכן בידי ברה"מ וביקשה מארה"ב לא לאפשר להם להגר לתחומה. ארה"ב נענתה לבקשה ונמנעה מהגדרת יהודי ברה"מ לשעבר כפליטים, או כבעלי זכות למקלט מדיני. בעקבות זאת רובם המכריע של היהודים שביקשו להגר עלו לישראל (מעטים בחרו להגר לגרמניה, אשר פתחה את שעריה להגירה יהודית).

ראוי לציין כי גורמיה של עלייה זו היו שונים מגורמיה של העלייה שהתרחשה בשנות ה-70. רבים מהעולים, אשר סבלו ממצוקה כלכלית קשה, בחרו לצאת מתחומי ברה"מ לשעבר בעיקר כדי לשפר את תנאי חייהם. חלקם לא הוגדרו כיהודים על פי ההלכה וזיקתם ליהדות הייתה נמוכה. הם עלו לישראל מתוקף **חוק השבות** (החוק מאפשר גם לקרובי משפחה של יהודים לעלות) ובשל היעדר אפשרויות הגירה אחרות (נוכח סגירת שערי ארה"ב). במהלך השנים שלאחר עלייתם לארץ, חל בקרב רבים מהם שינוי עמדות. כך קרה גם לעולים רבים אחרים שעלו לארץ בתקופת המאבק על הקמת המדינה ולאחריה, אשר הגיעו ממניעים מגוונים. בתוך כך גברה זהותם היהודית והזדהותם עם מדינת ישראל. אפשר לומר כי ציבור זה הצטרף למעשה לקולקטיב היהודי, ואימץ את סמלי ההזדהות שלו, כמו חגים, סמלים, רגישויות לאומיות ועמדות פוליטיות (יש סוציולוגים המכנים תהליך זה **ניור תרבות**). רבים מהם בחרו לעבור הליכי גיור, אולם בישראל חיים כיום כ-300,000 נפש אשר אינם יהודים על פי ההלכה. מצב דברים זה מעורר ויכוח בציבור הדתי לאומי באשר לשאלת גיורה של אוכלוסייה זו. חלקם מזדהים עם תפיסת העולם החרדית, המגלה יחס חשדני וקפדני כלפי המבקשים להתגייר, וחלקם דורשים להקל על הליכי הגיור של אוכלוסייה זו, שאת חלקה הם מגדירים כ**זרע ישראל**, כלומר מי שמוצאם מהעם היהודי.

קטעי מקור

קטע מספר 1

גדעון האוזנר, התובע במשפט אייכמן,

מתאר את השפעת משפט אייכמן על התעוררות הציונות בקרב היהודים בברה"מ²⁴⁸

"[...] העובדה שישראל לכדה את אייכמן והעמידה אותו לדין על אדמתה, הבליטה את המרכזיות והבלעדיות של המדינה מבחינת גורל האומה. אין לעם היהודי מי שידרוש את דמו מידי צורריו זולת מדינתו. אין מי שיסלם נמול לאויבי האומה ולדורשי רעתה אלא מדינת היהודים [...]

ביהדות ברה"מ היו תגובות עזות למשפט [...] רבים מהעולים סיפרו לי כי המשפט תרם למפנה של התעוררות לאומית, אשר הולידה שנים מעטות אחר כך גם תשוקה לעלייה לארץ. תשוקה זו הציפה את יהדות ברה"מ לאחר מלחמת ששת הימים. צייר ידוע מעולי ברה"מ אמר לי: 'עליתי לארץ לאחר שנוכחתי שישראל היא מדינה שיכולה להגן עלי ועל משפחתי ושהיא תעמיד לדין את מי שיפגע ביהודי באיזה מקום בעולם' [...]"

- 1 כיצד תרם משפט אייכמן להתעוררות הציונות בקרב היהודים בברה"מ?
- 2 כיצד הסביר הצייר הידוע את החלטתו לעלות לישראל?

קטע מספר 2

מכתב גלוי ששלחה טינה ברודצקיה, יהודיה בת 34 ממוסקבה,

לראש ממשלת ברה"מ אלכסיי קוסיגין (אוקטובר 1969)²⁴⁹

"[...] אני פונה אליך במכתב גלוי²⁵⁰ מפני שפניותיי החוזרות בעבר לשלטונות הסובייטיים לקבלת היתר הגירה אל קרובי בישראל נתקלו בסירוב, אשר בהתאם לנהוג ניתן בעל פה, בטלפון, בלי הסבר כלשהו לסיבת הסירוב [...]"

החלטתי שיש לפניי רק דרך אחת, לחיות בעד עמי. בשנות לימודי באוניברסיטה חתרתי לעורר רגשות לאומיים בקרב היהודים. בשנת 1957 נידונתי לשנות מאסר, בגלל תמיכתי בציונות. שהותי בכלא לא שינתה את דעותיי. אני עדיין רואה בישראל את מולדתי הלאומית [...] שאיפתי לחיות בישראל היא בלתי מעוררת. משום כך אני תובעת בתוקף להיענות לזכותי הטבעית להחליט בעצמי על גורלי ולקבל רשות לעלות לישראל [...]"

אני נאלצת לפנות אליך במכתב גלוי [...] מאחר שאין דרך אחרת לפניי [...]"

- 1 מה מבקשת ברודצקיה מראש ממשלת ברה"מ?
- 2 אילו מגבלות שהטיל השלטון הסובייטי על היהודים בברה"מ משתקפות בדברים אלה?
- 3 אילו דרכי מאבק של היהודים בברה"מ באים לידי ביטוי במכתב זה?

248 מעובד מתוך: גדעון האוזנר, משפט אייכמן בירושלים, (יד ושם, הקיבוץ המאוחד, בית לוחמי הגטאות; 2011), עמ' 450-452. הציטוט מובא גם בפרק 23.

249 מעובד מתוך: אניטה שפירא, 2008, עמ' 153.

250 המכתב הוברח באמצעות תייר שיצא מברה"מ.

קטע מספר 3

ראש הממשלה גולדה מאיר פונה מעל במת הכנסת לשלטון בברה"מ

ודורשת ממנו לאפשר ליהודים המעוניינים בכך לעלות לארץ ישראל (נובמבר 1969)²⁵¹

"[...] בעיקר מאז מלחמת ששת הימים אנו עדים להתעוררותם של המוני נוער יהודים, צעירים וצעירות בברה"מ, נוער שגדל בבתים שהוריהם טעמו טעם בית הסוהר ומחנות בסיביר על ה'חטא' האיום, הגדול, ש'מסכן' את המדינה העצומה הזאת, על לימוד עברית, על שיר עברי, על הגעגועים למולדת, לעצמאות, על ה'חטא' שאין לסלוח עליו, שהם רצו להיות חלק בלתי מנותק מהעם היהודי, מהמדינה היהודית. או שזהו נוער שגדל בבתים של הורים שמתוך פחד, מתוך פחד לא לעצמם, כי אם לבניהם, שמא ייגרם להם סבל, מנעו מהם כל ידע על עברו של העם היהודי, על שפתו, על מלחמותיו, על גבורתו ועל קיומו המחודש כעם עצמאי במולדתו [...]"

ובזמן האחרון אנו עדים לתביעה נמרצת בפיהם, גלויה ואמיצה, תביעה אחת ויחידה, לעלות לישראל [...]" ויהודים אלה אינם יכולים שלא לדעת במה כרוך הדבר. ולמרות זאת גדל מספר האנשים הפונים לממשלתם בברה"מ ומודיעים לה שהם מוכנים לוותר על אזרחותם [...]" ודורשים דבר אחד ויחיד - את זכותם הבסיסית להצטרף לעמם ולמולדתם [...]"

הדבר בא לידי ביטוי בצורות רבות. מגיעות זעקות רבות מיהודים המבקשים להשיג היתר יציאה מברה"מ. רק מעטות מהן התפרסמו [...]"

אני רוצה להגיד מילה אחת: אנחנו דורשים זכות יציאה לכל יהודי מברה"מ, הרוצה להצטרף אלינו במולדתנו, במולדתו [...]"

① איזו דרישה ראש הממשלה מאיר מציגה בפני ברה"מ?

② כיצד דברים אלה משקפים את המאמצים לפתיחת שערי ברה"מ לעלייה לארץ ישראל בשנות ה-70?

251 מעובד מתוך: אניטה שפירא, 2008, עמ' 151-155.

2. דיני אגזון לאלייה

בשנות ה-70

במהלך שנות ה-50 וה-60 קיימה ישראל קשר עם היהודים בברה"מ באמצעות הארגון החשאי **נתיב**, ופעלה בדרכים שונות להפעלת לחץ עקיף על ברה"מ באמצעות מדינות המערב. במהלך שנות ה-70 וה-80 גברה נטייתה של ישראל לשנות את מדיניותה ולפעול גם בדרכים גלויות כדי להפעיל לחץ על השלטון הסובייטי (כמו שראינו קודם, הוכיחה מדיניות זו את יעילותה).

בשנות ה-90

עם התמוטטות ברה"מ בראשית שנות ה-90 נפתחה שגרירות ישראל ברוסיה, והפעילות החשאית נעשתה גלויה. הסוכנות היהודית פתחה משרדים בערים מרכזיות שחיו בהן יהודים רבים, קיימה פעילות הסברתית לחיזוק זיקתם של היהודים לישראל, פתחה קורסים ללימוד השפה העברית, קיימה פעילות חינוכית בבתי ספר יהודיים חדשים, ארגנה ביקורים של בני נוער בישראל, סייעה ליהודים שהיו מעוניינים בכך להתארגן לקראת העלייה והקימה את פרויקט נעל"ה (נוער עולה לפני הורים), תכנית שסייעה לבני נוער שהיו מעוניינים בכך לעלות לארץ ולהיקלט בה (רבים מהורי הנערים עלו מאוחר יותר בעקבות ילדיהם).

2. גהליך הקליטה וקשיי העולים

בשנות ה-70

מצבה הכלכלי המשופר של מדינת ישראל והיקפה המצומצם יחסית של העלייה אפשרו לישראל להגיש סיוע נרחב לעולים. העולים קיבלו סל קליטה אשר סייע להם לבסס את חייהם בארץ ולהקל על תהליך קליטתם. ברחבי הארץ הוקמו מרכזי קליטה אשר סייעו לעולים בלימוד עברית ובמציאת דיור ותעסוקה. רבים מהעולים היו בעלי השכלה גבוהה, ודבר זה הקל על השתלבותם בשוק העבודה הישראלי. בשל כל זאת היה תהליך קליטתם של העולים קל יחסית (במיוחד בהשוואה לתהליך קליטת העולים בשנות ה-50 וה-60).

ועם זאת, בתהליך הקליטה היו גם קשיים אחדים. המעבר ממשטר קומוניסטי, אשר יחסו כלפי האזרחים היה חשדני ולעתים קרובות אף כוחני ואלים - למשטר מערבי, ובו כלכלה ליברלית, לא היה קל בעבור רבים מהעולים. היה עליהם להתרגל לא רק לאורח חיים חדש, אלא גם לכלכלה בעלת מאפיינים ליברליים (ובה כל אדם דואג בעצמו לצורכי קיומו והוא חש אמון כלפי המדינה). עם זאת, רבים מהעולים הצליחו למצוא להם מקומות עבודה אשר הלמו את השכלתם. רבים אחרים עברו הסבה מקצועית והשתלבו במקצועות נדרשים.

העליה

הפנתרים השחורים והעלייה מברה"מ

הפנתרים השחורים הוא ארגון מחאה חברתי שהוקם בראשית שנות ה-70 על ידי צעירים בני הדור השני של יוצאי ארצות האסלאם, אשר חיו בשכונות מצוקה בירושלים (הנושא נדון בפרק 20, סעיף 5).

התמיכה הנרחבת שניתנה לעולים מברה"מ והשתלבותם המהירה יחסית של העולים בעלייה זו העצימו את ההתמרמרות ואת תחושות הקיפוח שהתקיימו בקרב יוצאי ארצות האסלאם. היו שטענו כי התמיכה הרבה שהוענקה לעולים מברה"מ נובעת מאפליה עדתית מכוונת, והאשימו את המדינה בקשיי חייהם. הפנתרים השחורים נתנו ביטוי לתחושות אלה ודרשו מהמדינה לפעול להשוואת תנאי חייהם של עולים אלה לתנאי חייהם של העולים מברה"מ.

בשנות ה-90

סך כל העולים לישראל בשנות ה-90 עמד על כ-950,000 נפש, כ-800,000 מתוכם הגיעו מבריה"מ לשעבר. ממדיה הגדולים של העלייה בשנים אלה הכבידו מאוד על כלכלת ישראל. מדינת ישראל ייחסה חשיבות רבה לקליטת העולים והקדישה משאבים רבים כדי להקל עליהם. העולים קיבלו סל קליטה - חבילת הטבות כספיות שנועדו להקל על תהליך הקליטה. עם זאת, ככל שנמשך זרם העולים, פחתה מעורבותה הישירה של המדינה בקליטת העולים והצטמצמו ממדי התמיכה שהוענקה להם במסגרת סל הקליטה (כך למשל, נדרשו העולים למצוא אולפנים ללימוד עברית בכוחות עצמם). השינוי שחל בדרך קליטת העלייה ביטא גם זניחה של תפיסת כור ההיתוך שהייתה נהוגה בשנות ה-50 וה-60.²⁵²

נציגי הסוכנות מקבלים את פניהם של עולים מבריה"מ; נמל התעופה בן גוריון, מאי 1993 (התצלום ערוך) (צביקה ישראלי, לשכת העיתונות הממשלתית)

❶ כיצד לדעתכם תצלום זה מבטא את זהותה היהודית של מדינת ישראל?

תהליך קליטתם של העולים מבריה"מ לשעבר היה מלווה בכמה קשיים עיקריים:

- ❖ **מצוקת דיור:** העלייה גרמה לעליית מחירי הדירות, ורבים מהעולים התקשו למצוא מקום מגורים. כדי להתמודד עם קושי זה העניקה ישראל הטבות למשכירי הדירות, הקלה על הליכי האישורים לבנייה והקימה אתרי קרוונים רבים, שנועדו לספק מקום מגורים זמני. פעולות אלה סייעו להפחתת הביקוש למקומות מגורים ולירידת מחירים בשוק הנדל"ן.
 - ❖ **קושי במציאת עבודה:** רבים מהעולים לא הצליחו למצוא תעסוקה במקצוע שעסקו בו קודם לכן. תעודותיהם של עולים רבים, אשר היו בעלי השכלה אקדמית, ובהם רופאים רבים, לא הוכרו בישראל, והם נדרשו לעמוד במבחני התאמה מיוחדים. חלקם היו בעלי השכלה בתחומים שלא היו נדרשים בארץ, ובהם מהנדסי קרח ומהנדסי יערות. כדי להתמודד עם קושי זה העניקה ישראל הטבות למעסיקים אשר העסיקו עולים חדשים. רבים מהעולים נאלצו לעבוד בעבודות זמניות, אשר לא הלמו את השכלתם, עד אשר עמדו במבחני התאמה.
 - ❖ **פערים תרבותיים:** רבים מהעולים התקשו להתרגל לתרבות הישראלית ונטו להסתגרות ולהיבדלות. הם נטו להתגורר בשכונות נפרדות, הקימו מרכזי מסחר שבהם נמכרו מוצרים שהם הורגלו לצרוך בארץ מוצאם (למשל, בשר לא כשר), שמרו על מנהגים שהם נהגו לקיים בבריה"מ (למשל, חלקם ציינו את חג המולד הנוצרי), קראו עיתונים שנדפסו ברוסית, העניקו לילדיהם שנולדו בארץ שמות שאינם ישראליים, ועוד.
- השלטון בבריה"מ נהג לקבוע את השתייכותם האתנית של האזרחים לפי מוצא האב. החברה הסובבת שם החשיבה כיהודים גם אנשים שרק אחד מהוריהם היה יהודי, וכך גם תפסו את עצמם רבים מהעולים. אולם לאחר עלייתם ארצה הם גילו כי החברה הישראלית נוטה לגלות כלפיהם יחס חשדני. חשדנות זו נבעה מכך שהיו בעולים אלה שלא הוגדרו יהודים על פי ההלכה (לפי ההגדרה המופיעה בחוק השבות²⁵³, יהודי הוא מי שנולד לאם יהודייה או שהתגייר, ואינו בן דת אחרת²⁵³). חשדנות זו התעצמה גם בשל המנהגים הנוצריים: היו בקרב העולים ארצה בעלייה זו אנשים אשר הוסיפו לקיים מנהגים אשר בדרך כלל לא נבעו מזהות יהודית וציונית (בכך כאמור נבדלו עולי שנות ה-90 מעולי שנות ה-70) וכן בשל נטייתם של חלק מהעולים להיבדלות בשכונות מגורים נפרדות. מצב דברים זה עורר בקרב חלק מהעולים שאלות של זהות.

252 הרחבה בנושא זה ראו בסעיף 3 להלן.

253 הרחבה בנושא זה ראו בפרק 23, סעיף 33.

במרוצת השנים גברה השתלבותם של העולים והתחזקה זהותם היהודית והישראלית. תהליך זה ניכר, בין השאר, בנטייתם הגוברת להעניק לילדיהם שמות ישראליים. כמו כן, מדיניותו של הממסד הדתי עוררה ביקורת רבה וגברה הדרישה הציבורית להקל על העולים המבקשים לעבור תהליכי גיור. הלחצים נשאו פרי, ונמצאו רבנים אשר מצאו דרכים הלכתיות להקלת הליכי הגיור. רבים מהעולים אשר לא הוגדרו על ידי ההלכה כיהודים בחרו להתגייר באמצעות מערך גיור מיוחד שהוקם לצורך זה. מגמה זו הפחיתה את חשדנותה של החברה הקולטת כלפי העולים והקלה על שילובם בכל תחומי החיים.

שימו לב!

- ❖ נטיית עולי שנות ה-90 להיבדלות אינה תופעה יוצאת דופן. מדובר בתופעה האופיינית לכל גל עלייה/ הגירה גדול.
- ❖ נטיית עולי שנות ה-90 להיבדל אינה מעידה בהכרח על חוסר רצון להשתלב. תהליך רכישת תרבות חדשה, ובמיוחד תהליך רכישת שפה חדשה, הוא קשה ואורך זמן רב.

מפלגת ישראל בעלייה, שבראשה עמד נתן שרנסקי (ראו קטע ההעשרה שלהלן), הוקמה על ידי העולים מברמה לשעבר כדי להקל על קשיי קליטתם. המפלגה זכתה בשבעה מנדטים בבחירות שהתקיימו ב-1996 ובשישה מנדטים בבחירות שהתקיימו ב-1999. בבחירות שהתקיימו ב-2003 פחתה התמיכה במפלגה זו, מאחר שרוב העולים העדיפו לבחור במפלגות הישראליות האחרות. השינויים בדפוסי ההצבעה של העולים מלמדים על השתלבותם המהירה יחסית של העולים בחברה הישראלית.

העלמה נתן שרנסקי

נתן שרנסקי הוא בין הדוגמאות הבולטות והידועות ליהודים אשר השלטונות הסובייטיים סירבו לאפשר את עלייתם לישראל. ב-1973 הגיש שרנסקי לשלטונות ברה"מ בקשה לעלות לישראל, אך אלה מנעו את יציאתו מתחומי המדינה. הוא החל לפעול במסגרת ארגון זכויות אדם אשר שם לעצמו למטרה לדווח לעולם המערבי על הפגיעה שהתרחשה בזכויות

נתן שרנסקי מתקבל בנמל התעופה בן גוריון על ידי נציגי ממשלת ישראל; דצמבר 1986
(נתי הרניק, לשכת העיתונות הממשלתית)

האדם בברה"מ. ב-1974 קיבלה רעייתו אביטל שרנסקי אישור לעלות לישראל. בני הזוג החליטו שאביטל תממש את ההיתר שניתן לה, תעלה לישראל לבדה ותמתין בארץ לבעלה, מתוך תקווה שאישור דומה יינתן גם לו בהקדם. ב-1977 הואשם שרנסקי בכנידה, בהסתה, בתעמולה אנטי-סובייטית ואף בריגול למען ארה"ב. הוא נשפט והוטל עליו עונש מאסר. חלק מהמאסר הוא ריצה בגולג (מחנה עבודה) בסיביר.

אביטל שרנסקי ניצלה את שהותה בישראל כדי לנהל את המאבק לשחרורו. פעילותה תרמה ליצירת מודעות ציבורית למצבו ולגיוס מדינות המערב, אשר הפעילו לחץ דיפלומטי על שלטונות ברה"מ.

ב-1986 שוחרר שרנסקי במסגרת עסקה לחילופי מרגלים בין ארה"ב לבין ברה"מ (שרנסקי שוחרר כאחד ה"מרגלים" האמריקאים) והתאפשר לו לצאת מתחומי ברה"מ. עם הגיעו לישראל הוא זכה לקבלת פנים נלהבת.

בישראל הוא המשיך בפעילותו למען מסורבי העלייה שנותרו בברה"מ. בשנות ה-90, לאחר שהחל להגיע לישראל גל העלייה הגדול, פעל שרנסקי להקמת מפלגת **ישראל בעלייה**. מפלגה זו קמה כדי לייצג את העולים מברה"מ ולהקל על קשיי קליטתם. שרנסקי כיהן בתפקידים בכירים, ובהם שר התעשייה והמסחר, שר הפנים ויושב ראש הסוכנות היהודית.

3. אסיכוב - מאפייני תאלייה מהארכיון שנת 1960 בידי זכה"א

❖ גורמים:

- ❖ **בשנות ה-70:** התעוררות ציונית בקרב היהודים בברה"מ והגברת לחץ פנימי וחיצוני על גורמי שלטון בברה"מ.
- ❖ **בשנות ה-90:** התפרקות ברה"מ וסגירת שערי ארה"ב להגירה יהודית.

❖ דרכי ארגון העלייה:

- ❖ **בשנות ה-70:** שמירה על קשר חשאי עם היהודים בברה"מ, לצד נטייה גוברת לפעול גם בדרכים גלויות כדי להפעיל לחץ על השלטון הסובייטי.
- ❖ **בשנות ה-90:** עם התמוטטות ברה"מ בראשית שנות ה-90 נפתחה שגרירות ישראל ברוסיה, והפעילות החשאית נעשתה גלויה.

❖ תהליך הקליטה:

- ❖ **בשנות ה-70:** העולים קיבלו סל קליטה וברחבי הארץ הוקמו מרכזי קליטה.
- ❖ **בשנות ה-90:** בתחילה קיבלו העולים סל קליטה, אולם ככל שנמשך זרם העולים, פחתה מעורבותה הישירה של המדינה בקליטת העולים והצטמצמו ממדי התמיכה שהוענקה להם במסגרת סל הקליטה.

❖ קשיי העולים:

- ❖ **בשנות ה-70:** רבים מהעולים היו בעלי השכלה גבוהה, ודבר זה הקל על השתלבותם בשוק העבודה הישראלי. עם זאת היה עליהם להתרגל לאורח חיים חדש ולכלכלה בעלת מאפיינים ליברליים.
- ❖ **בשנות ה-90:** בין העולים לבין האוכלוסייה הקולטת התקיימו פערים תרבותיים. העולים סבלו בתחילה ממצוקת דיור ורבים מהם התקשו למצוא עבודה שהלמה את השכלתם.

2. תאלייה מאתיופיה

יהדות אתיופיה חשה זיקה מסורתית עמוקה לארץ ישראל. קהילה זו, המכנה את עצמה **ביתא ישראל**, הייתה מרוחקת ומנותקת כמעט לגמרי מהקהילות היהודיות האחרות בעולם. עקב כך היא שמרה על מסורת דתית שהייתה שונה מזו שהייתה מקובלת ביתר הקהילות היהודיות. בשל כך, ובשל הקצב האטי שבו חדרו תהליכי המודרניזציה* לאתיופיה, התעכבה חדירתה של התודעה הציונית ליהודים בארץ זו. יהודים רבים חששו לצאת מאתיופיה, ולא התארגנה בה תנועת עלייה גדולה. (אם כי עוד במחצית השנייה של המאה ה-19 ניסה מהרי בן סותאל, מנהיג רוחני של יהודי אתיופיה שנודע בכינוי **אבא מהרי**, לארגן עליית יהודים מאתיופיה. הניסיון כשל בשל תנאי הדרך, ורבים מהעולים מצאו את מותם במסע; ראוי לציין גם כי קבוצות קטנות של עולים מאתיופיה החלו להגיע לארץ בעידן המודרני עוד בשנות ה-30 של המאה ה-20.)

ניתוקה של קהילה זו והבדלי המסורת שהתפתחו בין יהודי אתיופיה ליתר היהודים בעולם עוררו בקרב יהודים רבים ספקות ביחס למוצאם של יהודי אתיופיה וזהותם. בשל כך עד שנות ה-70 לא פעלה ישראל במרץ להעלאת קהילה זו לארץ. במצב דברים זה חל שינוי בראשית שנות ה-80.

כמה גורמים עיקריים הובילו לגל העלייה מאתיופיה:

- ❖ **המנהיגות הדתית בישראל הכירה ביהדותם של יהודי אתיופיה:** בראשית שנות ה-70 התגברה בקרב המנהיגות הדתית בישראל ההכרה בדבר יהדותה של קהילה זו. התפתחות זו קשורה במידה רבה ברב עובדיה יוסף, הרב הראשי הספרדי בשנים 1972-1983, אשר הכיר ביהדותם של יהודי אתיופיה. התפתחות זו אפשרה להחיל על יהודי אתיופיה את חוק השבות*, ומדינת ישראל החלה להגביר את מאמציה להעלאתם ארצה.
- ❖ **מצבה הקשה של אתיופיה:** בראשית שנות ה-80 סבלה אתיופיה מבצורת, וכמיליון אזרחים מתו ברעב. מלחמת אזרחים שפרצה באותן השנים גרמה למותם של מאות אלפים. אזרחים אתיופים רבים, והיהודים בתוכם, ניסו לברוח אל מחוץ לגבולות המדינה והיו לפליטים. העלייה לישראל נתפסה על ידי רבים מיהודי אתיופיה כמפלט.
- ❖ **שינויים פוליטיים שהתרחשו באתיופיה בראשית שנות ה-90:** בשנות ה-80 סבלה אתיופיה מבצורת ורעב והמדינה נקלעה למלחמת אזרחים. במאי 1991 נמלט שליט אתיופיה, מנגיסטו היילה מריאם, אל מחוץ למדינה. ישראל החליטה לנצל את ההזדמנות. במגעים שהתקיימו עם נציגי מנגיסטו, בימיו האחרונים של השלטון המתפורר, סוכם כי אתיופיה תתיר את עלייתם המיידית של יהודי אתיופיה בתמורה לתשלום כספי ולמקלט מדיני בארה"ב (ההסכם נקבע על דעת הממשל האמריקאי).

2. דרכי ארגון האלייה

מראשית שנות ה-70 נותקו קשריה הגלויים של ישראל עם אתיופיה, והשלטון האתיופי מנע את עליית היהודים לארץ. בתקופה זו ניסתה ישראל לפעול להעלאת יהדות אתיופיה בדרכים חשאיות ובסיועם של פעילים ציונים מקרב יהודי אתיופיה (ראו קטע העשרה שלהלן), אולם ניסיונות אלה כשלו בדרך כלל. יהודים רבים יצאו למסע רגלי למחנות הפליטים בסודן, שכנתה הצפונית של אתיופיה. במהלך מסע זה סבלו העולים מתשישות ואלפים מהם מצאו את מותם ברעב, בקור, במגפות ובהתקפות שודדים. אך אלפים אחרים הצליחו להגיע לגבול סודן ומשם הובאו לישראל במטוסים ובספינות של צה"ל (מבצע משה, 1984-1985; מבצע שבא, 1985).

עולים מאתיופיה במטוס של חייל האוויר במהלך מבצע שלמה; מאי 1991 (התצלום ערוך) (נתן אלפרט, לשכת העיתונות הממשלתית)

❶ כיצד לדעתכם תצלום זה מבטא את זהותה היהודית של מדינת ישראל?

ישראל חששה לגורלם של יהודי אתיופיה והמתונה לשעת כושר שתאפשר להעלותם. השינויים הפוליטיים שהתרחשו באתיופיה בראשית שנות ה-90 סיפקו לישראל את שעת הכושר הדרושה, וב-1991 הוטסו כ-14,000 יהודים מאתיופיה לישראל. מבצע זה ארך כיומיים וזכה לכינוי **מבצע שלמה**. הוא התנהל כמבצע צבאי ועורר בישראל התרגשות לאומית רבה. ב-1993 חידשו ישראל ואתיופיה את יחסיהן הדיפלומטיים. מעורבותה הרבה של ממשלת ישראל בהעלאת יהודי אתיופיה הובילה לבסוף לכך שהקהילה היהודית חדלה להתקיים במדינה זו. בתוך כך הועלו לישראל גם אלפים מבני **הפלשמורה** - יהודים מביטא ישראל אשר במאה ה-19 התרחקו מהקהילה היהודית, מסיבות כלכליות וחברתיות, וחלקם אף התנצרו. רבים מהם התגיירו לאחר עלייתם ארצה.

קטע מקור

קטע מספר 4

מברק שנשלח משגרירות ישראל באתיופיה, במהלך מבצע שלמה (מאי 1991)²⁵⁴

"[...] סודי ביותר / בהול

הנדון: הצלת יהודים - פקודת מבצע

1. הכוונה: ארגון כל בעלי הזכות שנרשמו לעלייה למבצע עלייה מהיר לארץ באמצעות שדה התעופה המקומי ובאמצעות מטוסים (חייל האוויר, חברה זרה וכו') ותוך 48 שעות מתחילת המבצע [...]
2. השיטה: איתורם וגיוסם של כל בעלי הזכות המאושרים לעלייה, מיונם, ריכוזם במתחם השגרירות, הסעתם לשדה התעופה והסעתם לארץ, תוך כדי שמירה על ביטחונם לאורך כל המבצע [...]
- [לצורך כך] תופעל רשת קריאה לכל בעלי הזכות המאושרים לעלייה [...] בהתאם לריכוזי מגורי האוכלוסייה היהודית [...]
- האוכלוסייה תרוכז בנקודות מפגש ותועבר למתחם השגרירות [...] יגוייסו כל אמצעי השינוע (אוטובוסים / משאיות) כנדרש לביצוע התכנית [...] האוכלוסייה [היהודית] תובל לנקודת הכינוס בשדה התעופה בליווי רכב אבטחה ו-3 מאבטחים [...]
- קובי פרידמן ידאג לגיוסם של 20 אוטובוסים / משאיות [...] במידה שנזדקק לכלי רכב נוספים יישכרו משאיות מהשוק הפרטי על בסיס יומי [...]
- בחצר השגרירות 10,000 ליטר סולר [...] בהישג ידנו 10,000 ליטר סולר נוספים [...]
- נעשים הסידורים המתאימים להגברת התאורה במתחם השגרירות הן מההיבט האבטחתי והן כדי לאפשר פעילות שוטפת במהלך הלילה [...]
- [נוסף ל]גנרטור השגרירות נבדקת אפשרות להשאלת גנרטור נוסף משגרירות גרמניה ו/ או משגרירות ארה"ב. אם הדבר לא יתבצע נרכוש גנרטור מתאים [...]
- נעשו הכנות לארגון של [...] מזון [...] מים [...] תרופות [...]"

❶ מהי מטרת המבצע המתוארת במסמך?

❷ מה המסמך מלמד על אופיו הצבאי של המבצע?

❸ מה המסמך מלמד על זהותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית?

254 המסמך מוצג באתר האינטרנט "כחול על גבי לבן - מסמכים חשובים בתולדות מדינת ישראל" (www.imj.org.il).

ג. ג'הליך הקליטה וקשיי האזויים

לאחר עלייתם ארצה סבלו רבים מהעולים מתחושת אובדן על בני המשפחה שמצאו את מותם במסע הרגלי למחנות הפליטים בסודן. רבים מהעולים היו ילדים שהתייתמו מהוריהם. רבים אחרים נותקו מבני משפחותיהם שלא הורשו לעלות לישראל, מאחר שהשתייכו לבני הפלשמורה והיה ספק אם יש לראות בהם יהודים (ב-1998 הוחלט להעלות את בני הפלשמורה שהתרכזו באדיס אבבה; ב-2010 אישרה ישראל את העלאתם של כ-8,000 בני פלשמורה נוספים והכריזה כי בזאת תמה העלייה המאורגנת של בני הפלשמורה²⁵⁵).

תהליך שילובם של יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית היה קשה, בעיקר בשל הפערים התרבותיים והמעבר המהיר לחיים במדינה בעלת תרבות מודרנית. חלק מהעולים, בעיקר מאלה שהגיעו מעיר הבירה אדיס אבבה, היו בעלי השכלה מודרנית. אולם רבים אחרים היו בעלי רמת השכלה מודרנית מצומצמת. רמת ההשכלה המודרנית הנמוכה של העולים לא אפשרה להם להשתלב כראוי בחיים הכלכליים בישראל. בתחילה הופנו חלקם לאתרי קרוונים מיוחדים שהוקמו בעבור העולים בפריפריה, אולם בשל קשייהם המיוחדים של העולים מאתיופיה הם שהו באתרים אלה זמן ממושך (יחסית לעולים מברה"מ לשעבר). אתרים אלה היו למוקדים של מצוקה כלכלית ועוררו בקרב העולים תחושות של תסכול וכעס.

מדינת ישראל הקדישה משאבים כלכליים רבים כדי להקל את תהליך הקליטה של העולים מאתיופיה והנהיגה מדיניות של העדפה מתקנת* כך למשל הוגש לעולים סיוע כספי נרחב לרכישת דירה, אשר כיסה את רוב ערך הדירות שאותן רכשו. עד היום מתחבטת מדינת ישראל בשאלה כיצד להקל את קשיי השתלבותם של יהודי אתיופיה בחברה הישראלית.

עולים מאתיופיה באתר קרוונים; כפר תבור, מאי 1991 (התצלום ערוך) (דוד הורוביץ, לשכת העיתונות הממשלתית) 1 אילו מקשיי העולים בשנות ה-90, שעליהם למדתם בפרק זה, באים לידי ביטוי בתצלום?

בול לציון העלייה מאתיופיה; 2011

- 1 אילו רמזים לתרבותם של יהודי אתיופיה ולארץ מוצאם מופיעים בבול?
- 2 כיצד הבול רומז על הדרך שבה עלו יהודי אתיופיה לארץ?
- 3 מדוע לדעתכם מופיע בחלקו השמאלי העליון של הבול ציור של בית המקדש?

255 ביולי 2012 החליטה ממשלת ישראל להעלות אלפי בני פלשמורה נוספים, אשר קרובי משפחותיהם חיו בישראל. העולים המיועדים לא היו יהודים על פי ההלכה, אך הוגדרו כמי שמוצאם מוצע ישראל. המבצע זכה לכינוי **כנפי יונה** והוא נועד להסתיים עד שנת 2014. באוקטובר 2012 הועלתה קבוצה ראשונה של כ-240 נפשות מבני קבוצה זו.

במהלך השנים חשו רבים מבני העדה כי החברה הישראלית מתייחסת אליהם באופן מתנשא ואף גזעני, על שום גוון עורם השונה ותרבותם השונה. תחושות אלה קיבלו ביטוי בשתי פרשיות מרכזיות:

❖ **יחסי העולים מאתיופיה עם הממסד הדתי:** אף על פי שהאתיופים הוכרו כיהודים עוד בשנות ה-70, לא נעלמה לחלוטין חשדנותו של הממסד הדתי כלפי מוצאם ויהדותם. בשנים הראשונות לעלייתם נדרשו עולי אתיופיה לעבור הליכי גיור מחמירים, במטרה להסיר כל ספק ביחס ליהדותם. מדיניות זו עוררה בקרב בני העדה תחושות של כעס והשפלה.

ב-1986 הפגינו עולים מבני העדה נגד דרישה זו מול מוסדות הרבנות הראשית וקיימו מפגשים עם הרב הראשי האשכנזי אברהם שפירא. בסופו של דבר החליטה הרבנות להקל הליכים אלה ולהסתפק בטבילה. עם זאת, מנהיגי הדתיים של העדה, הקסים, לא הוכרו כרבנים.

❖ **פרשת השמדת מנות הדם של יוצאי אתיופיה:** ב-1996 התגלה כי **מגן דוד אדום** השמידה תרומות דם של עולי אתיופיה בלי להודיע להם על כך²⁵⁶. הדבר עורר סערה תקשורתית והעצים את תחושות התסכול של העולים, אשר סברו כי הדבר מוכיח את נכונות תחושות הקיפוח שלהם.

חלק מבני העדה ארגנו הפגנת מחאה מול משרד ראש הממשלה. ההפגנה הפכה לאלימה ובמהלכה נפצעו עשרות מפגינים ושוטרים ונגרם נזק רב לרכוש. בעקבות דברים אלה הוקמה ועדת בירור, ומגן דוד אדום הפסיקה להנהיג מדיניות זו.

במהלך השנים הוקמו ארגונים התנדבותיים שונים שנועדו לקדם את שילובם של בני העדה האתיופית בחברה הישראלית. ארגונים אלה הוקמו על ידי ותיקים מבני העדה, כגון **איחוד הארגונים של עולי אתיופיה** (שאיחד את פעילותם של ארגונים רבים שהקימו יהודי אתיופיה), על ידי ארגונים יהודיים הפועלים מחוץ

“שחור ולבן הם רק צבעים” - הפגנה שפרצה במחאה על סירובם של בעלי בתים בקריית מלאכי להשכיר דירות ליוצאי אתיופיה; קריית מלאכי, ינואר 2012 (אגודה ישראלית למען יהודי אתיופיה)

- 1 מדוע לדעתכם בחרו המפגינים לצבוע את פניהם בלבן?
- 2 אילו קשיים שניצבו בפני העולים מאתיופיה באים לידי ביטוי בתמונה זו?

לישראל, כגון **ארגון קהילת יהודי צפון אמריקה למען יהודי אתיופיה**, ועל ידי ישראלים ותיקים, כגון **האגודה הישראלית למען יהודי אתיופיה** (אגודה זו ממשיכה את דרכה של האגודה שהקימו יהודי צפון אמריקה).

כדי לסייע לעולים מאתיופיה נקטה מדינת ישראל מדיניות של העדפה מתקנת. בתוך כך הוגש סיוע לתלמידים וניתנו מענקים לסטודנטים ממוצא אתיופי. **בשנים האחרונות חל גידול במספר האקדמאים ממוצא אתיופי וניכרת השתלבותם של יהודי אתיופיה בתחומים רבים בחברה הישראלית** - במערכת הפוליטית, במערכת החינוך, בצה"ל ובתחומים נוספים.

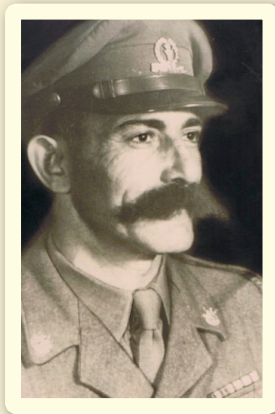
256 מגן דוד אדום נימקה צעד זה בכך שבדמם של רבים מהעולים נמצאו נגיפי איידס, אשר נפוצו ביבשת אפריקה, וכי הסתרת המידע מהעולים נועדה למנוע פגיעה בכבודם.

העלייה

פעילים למען העלייה מאתיופיה בשנות ה-60 וה-70

עובדיה חזי

עובדיה חזי (1922-2012) נולד באסמרה, בירת אריתראה²⁵⁷, למשפחה יהודית שהיגרה למקום מתימן. חזי עלה לארץ בהיותו בן 13, ושנה לאחר מכן התגייס לארגון ההגנה. במלחמת העולם השנייה התגייס לבריגדה היהודית והשתתף במלחמה בנאצים; במלחמת העצמאות השתתף כלוחם; ובמשך שנים רבות שימש בתפקיד רס"ר משמעת בצה"ל (בשל כך נודע בכינוי "הרס"ר חזי").

במקביל לשירותו בצה"ל היה חזי פעיל מרכזי למען יהודי אתיופיה. במסגרת הוועד הציבורי לסיוע לפלשים (כך כונתה באותן השנים קהילת ביתא ישראל). סייע להסדרת מעמדם החוקי של יהודי אתיופיה שעלו לארץ, פעל להכרה ביהדותם, סייע בפרנסתם ואף סייע בהסתרת בני קהילת ביתא ישראל שהוצאו נגדם צווי גירוש.

במסגרת זאת הרבה חזי לצאת למסעות חשאיים מחוץ לישראל, ואף נפגש עם הקיסר האתיופי היילה סלאסי בארמונו.

חזי השקיע מאמצים רבים בחקר שורשיהם ותולדותיהם של יהודי אתיופיה. בראשית שנות ה-70 פנה לרב עובדיה יוסף, הציג בפניו טיעונים להצדקת יהדותה של קהילת ביתא ישראל והפגישו עם קבוצת בחורים מקרב קהילה זו. מחקריו של חזי ותחקור הבחורים היו בסיס לפסיקתו פורצת הדרך של הרב יוסף בדבר יהדותם של יהודי אתיופיה.

מיכאל אשכול

מיכאל אשכול (אדמס צ'יקולה) נולד בשנת 1924 באזור גונדר שבאתיופיה. הוא אימץ את הרעיון הציוני ופעל לחיזוק הכרת היהדות ולהפצת הציונות בקרב יהודי אתיופיה. בתוך כך הקים בתי כנסת ובתי ספר ללימוד עברית בכפר וולאקה שבגונדר ובכפר עדי-אורבה שבתיגראי, לימד עברית, הציג בפני יהודי אתיופיה תצלומים של נופי ישראל ושל מנהגיה, פעל להעלאת היהודים לארץ וייסד ארגון עלייה שנקרא "קהילות בית ישראל".

פעילותו של אשכול נודעה בישראל ועוררה בה עניין רב. הוא הוברח לארץ ב-1971, נפגש עם רס"ר עובדיה חזי (ראו לעיל) והשניים החלו לשתף פעולה. אשכול הוברח בחזרה לאתיופיה, שם פעל כאיש אמונו של חזי. באתיופיה הוא עבר בין הכפרים הכין רשימות של יהודים שאפשר יהיה להעלות לארץ, ושלח אותם לחזי.

²⁵⁷ מדינת אריתראה של ימינו נמצאת בצפונה של אתיופיה. בעבר היה שטחה של מדינה זו חבל ארץ בצפונה של אתיופיה. במאה ה-19 השתלטה איטליה על שטח זה והעניקה לו את שמו - אריתראה. ב-1936 כבשה איטליה גם את אתיופיה. השלטון האיטלקי באריתראה ובאתיופיה הסתיים ב-1941, לאחר שבעלות הברית השתלטו על שטחי האימפריה האיטלקית.

באחד מביקוריו של חזי באתיופיה נפגשו השניים, ואשכול מספר על כך: "[...] ב-16.12.1971 הגיע רס"ר חזי עובדיה אלינו לעדי-אורבה, יצאנו כדי לקבל את פניו באינדיבוגנה העיר הסמוכה, מרחק הליכה של חצי שעה. ואז הגיע רכב ומתוכו יצא חזי. מיהרתי לגשת אליו ולברכו לשלום וכאשר הוא ראה אותי ואת הקהל הרב שהתאסף הוא הפתיע את כולם, כאשר פנה אלי בתיגרנית, שפת המקום שבה היה בקיא, הוא קרא לי "חאווי" (אחי), הרים אותי באוויר, חיבק אותי כמה פעמים ובירך את אלוקי ישראל על שזכה לראות אותי בריא ושלם. האנשים התפלאו מאוד שהאיש הלבן מדבר בשפתם ושמחו גדולה בראותם את המבט הידידותי בעיניו. לאחר מכן מיהר הרס"ר חזי למכוניתו והוריד ממנה חמישים קילו של ספרים, מזוזות, תנ"ך, סידורי תפילה, ספרי תורה, תפילין וטליתות [...]".²⁵⁸

פעולותיו של אשכול נודעו לשלטון האתיופי, אשר חשד בו כי הוא ממריד את יהודי אתיופיה. נציגי השלטון הטרידו אותו, ומספר פעמים היה נתון במאסר. מצב דברים זה העמיד את אשכול בפני סכנת חיים ובשנת 1979 הוא הוברח יחד עם משפחתו לישראל דרך סודן.

פרדה יזואו אקלום

פרדה יזואו אקלום (1949-2009) היה איש חינוך יהודי, יליד אתיופיה, אשר פעל למען יהודי ארצו. בסיוע רשת אורט הוא פעל להקמתם של בתי ספר יהודיים לילדי קהילת ביתא ישראל. בשנות ה-70 סייע להעלאת יהודים מאתיופיה, אך פעילותו נחשפה בידי השלטון האתיופי והוא נמלט לסודן, שם הוסיף לפעול למען עליית יהודי אתיופיה לישראל. המוסד - שבאותם הימים חיפש דרכים חדשות להעלות את יהודי אתיופיה לארץ - איתר את אקלום וגייס אותו לשורותיו. כסוכן מוסד סייע אקלום לאיתור יהודים באתיופיה והכוונתם לעלייה. פעילותו בסודן לא הייתה חוקית והעמידה אותו בסכנת חיים. מאוחר יותר, כאשר חשף השלטון הסודני את פעילותו, נאלץ אקלום להימלט מסודן, ועלה לישראל.

פעילותם של עובדיה חזי, מיכאל אשכול ופרדה יזואו אקלום סייעה להנחת התשתית אשר אפשרה את עלייתם של יהודים רבים מאתיופיה דרך סודן בין השנים 1979-1984 (עוד קודם למבצע משה ולמבצע שבא).

258 מעובד מתוך: עדנה אשכול דסטה, בעל החלומות, (2013).

קטע מקור

קטע מספר 5

קטע מתוך השיר "עבודה שחורה", מילים ולחן: אהוד בנאי (1987)

"האחים כהי העור שבאים מאתיופיה
מביאים איתם מסורת מופלאה ועתיקה
הבנים האובדים, אחרי תלאות הדרך
מגלים לאט לאט את הארץ הרחוקה
הם שנים חלמו עליה, ועכשיו זו המציאות
כשאומרים להם לטבול, לשטוף את התמימות [...]
האחים כהי העור יחפים בצד הדרך
מוליכים את עלבונם ברגל אל העיר
הם עומדים מול הבניין, הם עומדים מול לב של אבן
מחכים שתיפתח הדלת מבפנים [...]"

- ❶ כיצד השיר מבטא הזדהות עם קשייהם של היהודים שעלו מאתיופיה?
- ❷ אילו קשיים של העולים מאתיופיה באים לידי ביטוי בשיר?
- ❸ מדוע לדעתכם בחר מחבר השיר בכותרת "עבודה שחורה"?

3. אסיכוג - מאפיני פאלייה מאתיופיה

❖ גורמים:

- ♦ הכרת המנהיגות הדתית בישראל ביהדותם של יהודי אתיופיה
- ♦ מצבה הקשה של אתיופיה בראשית שנות ה-80
- ♦ שינויים פוליטיים שהתרחשו באתיופיה בראשית שנות ה-90

❖ דרכי ארגון העלייה:

- ♦ **מראשית שנות ה-70:** ישראל פעלה להעלאת יהדות אתיופיה בדרכים חשאיות, אולם ניסיונות אלה כשלו בדרך כלל.
- ♦ **בראשית שנות ה-90:** ב-1991 הוטסו כ-14,000 יהודים מאתיופיה לישראל. המבצע התנהל כמבצע צבאי וזכה לכינוי מבצע שלמה.

❖ קשיי העולים:

- ♦ רבים מהעולים סבלו מתחושת אובדן על בני המשפחה שמצאו את מותם במסע הרגלי למחנות הפליטים בסודן. רבים מהם היו ילדים שהתייתמו מהוריהם. רבים אחרים נותקו מבני משפחותיהם שלא הורשו לעלות לישראל מאחר שהשתייכו לבני הפלשמורה.

♦ תהליך שילובם של יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית היה קשה, בעיקר בשל הפערים התרבותיים והמעבר המהיר לחיים במדינה בעלת תרבות מודרנית.

❖ **תהליך הקליטה:** מדינת ישראל הקדישה משאבים כלכליים רבים כדי להקל את תהליך הקליטה של העולים מאתיופיה והנהיגה מדיניות של העדפה מתקנת.²⁵⁹

3. מכור ההיתוך **אמציה כז-גבולות**

א. **מדיניות כור ההיתוך**

בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל אומצה מדיניות אשר נועדה להאיץ את תהליכי ההשתלבות של העולים וליצור אחידות תרבותית באמצעות מעורבות ממשלתית מכוונת²⁵⁹. מדיניות זו, אשר זכתה לכינוי **כור ההיתוך**, נבעה מהחשש שריבוי תרבויות עלול לפגוע בלכידות הפנימית של החברה הישראלית ובחוסנה הלאומי של המדינה. העולים קיבלו מהחברה הקולטת מסר שלפיו עליהם להינתק מתרבותם ה**גלותית**, מושג אשר ביטא עמדה ביקורתית כלפי התרבות שהעולים הביאו עמם מהגולה. כך למשל נדרשו העולים להבין כי החברה הקולטת מעוניינת לדחוק את הלשונות שהביאו עמם מהגולה, כמו היידיש והלדינו, וכי מצופה מהם לעברת את שמותיהם. במקרים אחדים אף שינו פקידי הרשויות בישראל את שמות העולים על דעת עצמם, בדרך כלל תוך שמירת צליל השם הקודם. כך למשל קבע פקיד סוכנות שקיבל את פניו של פרנץ קישהונט שעלה לארץ מהונגריה, כי שמו החדש יהיה אפרים קישון (לימים היה קישון לסופר, סטיריקן, מחזאי ותסריטאי ידוע).

תפיסת כור ההיתוך הייתה מרכזית בתנועה הציונית בשנים שקדמו להקמת המדינה, שכן השאיפה לעיצוב יהודי חדש הייתה טבועה בתפיסה הציונית עוד מראשיתה. התבססותה של גישת כור ההיתוך בארה"ב חיזקה את נטייתה של התנועה הציונית לתמוך בה. הצלחתה ארוכת השנים של החברה האמריקאית לקלוט מהגרים שבאו מארצות שונות ולמזגם לכדי תרבות אחת יוחסה לגישת כור ההיתוך, ורבים בתנועה הציונית סברו כי יש ליישמה גם במדינה היהודית העתידה לקום. לאחר הקמת המדינה היה דוד בן גוריון, ראש הממשלה הראשון של ישראל, אחד מהגורמים המרכזיים אשר דחפו ליישומה של מדיניות זו. הוא שאף לבטל את התרבויות העדתיות הנפרדות, שאותן תפס כגלותיות, וליצור תרבות ציונית צברית חדשה שתייחד את העם היהודי השב לארצו.

מדיניות זו באה לידי ביטוי בשני תחומים עיקריים:

❖ **בתחום הביטחון:** נוסף על תפקידו הביטחוני נדרש צה"ל ליטול על עצמו תפקיד חינוכי - להיות **צבא העם**. כלומר לסייע בבניין האומה על ידי שילוב חלקי האוכלוסייה השונים בתוכו. בן גוריון תבע שצה"ל יגייס לשורותיו את כל מגזרי האוכלוסייה וישלבם בכל יחידותיו.

❖ **בתחום החינוך:** במחנות העולים שהוקמו לאחר קום המדינה שרר אי סדר רב בתחום החינוך. העולים לא הורשו לבחור בין זרמי החינוך השונים (בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל התקיימו בה כמה מערכות חינוך עצמאיות, אשר העיקריות שבהן היו **הזרם הכללי**, **זרם העובדים**, **זרם המזרחי** והזרם של **אגודת ישראל**). בהתאם לתפיסת כור ההיתוך ניסתה ישראל להחיל על ילדי העולים שיטת חינוך אשר זכתה לכינוי **החינוך האחיד**. שיטת חינוך זו הייתה בעלת צביון חילוני. היא לא כללה לימודי קודש, הונהג בה לימוד משותף לבנים ולבנות והיא לא אפשרה לאנשי החינוך המסורתיים להשתתף בתהליך החינוכי.

259 הרחבה על העלייה בשנותיה הראשונות של המדינה ראו בפרק 20.

שיטת החינוך האחד נועדה להנחיל לילדי העולים השכלה מודרנית ולשלבם בתרבותה של מדינת ישראל. אולם דבר זה לא תאם את תפיסת עולמם המסורתית של יושבי המחנות ועורר את התנגדותם. רבים מהעולים האמינו כי שיטה זו נועדה לפגוע באמונתם הדתית (ואכן התגלו דיווחים אחדים על מעשי כפייה אנטי-דתית, כמו גזיזת פאותיהם של התלמידים) והם חשו כי היא מבטאת יחס מזלזל כלפיהם. ההתנגדות הובילה למאבק ובמקרים בודדים אף הגיעו הדברים לידי אלימות. נציגי זרמי החינוך הדתיים תמכו במאבקם של העולים ופעלו לקליטתם במסגרת מערכות החינוך שאותם ייצגו. נציגי המפלגות הדתיות העלו את הסוגיה על סדר היום הפוליטי והוקמה ועדת חקירה (ועדת פרומקין), בהשתתפות נציגי המפלגות הדתיות. הוועדה ביקרה את מדיניות החינוך במחנות העולים, אך שללה את הטענה כי נעשה ניסיון מאורגן ומכוון להילחם בתפיסת עולמם הדתית של העולים.

ב-1953 נחקק חוק חינוך ממלכתי. החוק קבע גישה **ממלכתית*** בתחום החינוך, הוביל לביטול הזרמים החינוכיים שהתקיימו עד אז והוביל להקמת החינוך הממלכתי. עם זאת יש לציין כי החוק לא תרם לביטול מוחלט של הזרמים. הזרם החרדי של אגודת ישראל הוסיף להתקיים כזרם עצמאי, והחינוך הממלכתי נחלק לחינוך ממלכתי (חילוני) ולחינוך ממלכתי דתי (ממ"ד), אשר נהנה מאוטונומיה רבה.

מדיניות כור ההיתוך עוררה התנגדות רבה, במיוחד בתחום החינוך. היא יצרה תחושות של מרידות, לעתים אף ניכור, אשר הוסיפו ללוות את העולים שנים רבות לאחר מכן. במהלך השנים טענו מבקריה של מדיניות זו כי היא לא נועדה להאיץ את תהליך השילוב של העולים, לא שאפה ליצור תרבות חדשה ולא שאפה להוביל למיזוג אמתי של תרבויות. עוד נטען כי מדיניות זו שאפה לאלץ את העולים לאמץ את תרבותה של החברה הקולטת. (יש להדגיש כי גישת כור ההיתוך לא הייתה מכוונת למחיקת תרבותם של יוצאי ארצות האסלאם והיא הוחלה על העולים מכל הארצות).

2. גישת הכי-גבולות

הגישה הרב-תרבותית מכירה בשונות הקיימת בין בני אדם ובין קבוצות חברתיות ומעניקה לה לגיטימציה* המחזיקים בה נוטים בדרך כלל לייחס ערך שווה לתרבויות השונות ומתנגדים לייחוס עדיפות לתרבות מסוימת על פני תרבויות אחרות. גישה זו - אשר התפתחה בדמוקרטיה המערב אירופיות בראשית המאה ה-20, בעיצומה של ההגירה ההמונית לארה"ב - בלטה מאוד בעשורים האחרונים של המאה ה-20.

בשלושת העשורים האחרונים של המאה ה-20 ניכר כי הגישה הרב-תרבותית אומצה גם בישראל. הדבר נבע במידה רבה מהביקורת שעוררה מדיניות כור ההיתוך ומההכרה כי תהליכי המיזוג החברתי מתרחשים מעצמם ואי אפשר להאיץ אותם באמצעים מלאכותיים. גבר קולם של הדורשים לתת ביטוי למאפיינים תרבותיים ייחודיים ולצרכים נפרדים של קבוצות שונות. יהודים שעלו לארץ מארצות שונות ביטאו שאיפה לשמר את התרבות שהביאו עמם מארצות מוצאם. התבססותה הכלכלית של ישראל ועוצמתה הצבאית תרמו להפחתת החרדות הקיומיות והובילו רבים להאמין כי ייעדר אחידות תרבותית אינה מסכנת את קיומה של ישראל. שאיפתה של מדינת ישראל להידמות לדמוקרטיה המערבית ולאמץ את המגמות התרבותיות הקיימות בהן האיצה מגמה זו. הדבר משתקף גם בנטייה גוברת להחיל את התפיסה הרב-תרבותית גם על אזרחיה הלא יהודים של ישראל ובנטייה גוברת להפרטה (הליך שבו מועבר או נמכר גוף או רכוש לידי גורמים פרטיים המנהלים אותו על פי שיקול דעתם, בדרך כלל לצורך הפקת רווחים כלכליים).

חשוב להדגיש כי המחזיקים בגישה הרב-תרבותית אינם שוללים בהכרח את יעדי מדיניות כור ההיתוך. הם מתנגדים לניסיון לזרז את תהליך המיזוג החברתי באמצעים מלאכותיים.

ביטוייה של גישה זו ניכרים בתחומים רבים ובהם:

❖ בתחום החינוך:

בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל נעשה ניסיון ליצור מערכת חינוך ממלכתית, אשר אחד מתפקידיה היה ליצור אחדות תרבותית. אולם מידת ההצלחה של ניסיון זה הייתה מוגבלת עוד מראשיתו. החרדים הוסיפו לקיים מערכת חינוך עצמאית, והפיצול בין דתיים ובין חילונים הוסיף להתקיים, אף בתוך מערכת החינוך הממלכתית. גם כיום נותרה מערכת החינוך בישראל מפוצלת בין כמה מערכות חינוך, שהעיקריות שבהן: החינוך ממלכתי (הכללי), החינוך הממלכתי-דתי, החינוך הממלכתי-ערבי והחינוך החרדי (שאף בו קיים פיצול רב בין זרמים חרדיים שונים). בבתי הספר הממלכתיים החילוניים גברה מעורבות ההורים, אשר דרשו להיות מעורבים יותר בתוכני החינוך של ילדיהם. מגמה זו הגבירה את השוני הקיים בתוכני החינוך, אף במוסדות החינוך הממלכתיים עצמם. בתוך כך הוקמו בתי ספר שהונהגה בהם תכנית לימודית מיוחדת, כמו **תכנית תל"י** (תגבור לימודי יהדות), ששמה לעצמה למטרה "לפתח, לקדם ולהעשיר את החינוך היהודי במערכת החינוך הממלכתית בישראל [...]"²⁶⁰; **בתי ספר אנתרופוסופיים**, הפועלים ברוח תורה רוחנית שפיתח הפילוסוף האוסטרי רודולף שטיינר²⁶¹; **ובתי ספר דמוקרטיים**, המדגישים את ערכי הדמוקרטיה²⁶². תלמידי בתי הספר נחשפים למאפיינים תרבותיים שונים - בהם סיפורים, ריקודים, מוזיקה ומאכלים - שהיו אופייניים לעדות היהודיות השונות בארצות מוצאן, והם מתבקשים להציג **עבודות שורשים** המציגות את תולדות משפחתם.

❖ בתחום התרבות:

בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל בלטה באמצעי התקשורת מוזיקה שנתנה ביטוי לאחדות הלאומית (**שירי ארץ ישראל היפה**); בסוף המאה ה-20 החלו אמצעי התקשורת לתת במה למוזיקה מזרחית ולמוזיקה שביטאה רגשות אישיים (כמו שירי אהבה). ב-1994 הוקמה **התזמורת האנדלוסית הישראלית** שהתמקדה במוזיקה אנדלוסית קלאסית, מוזיקה שמקורה בספרד ואשר השתמרה בקרב יהודי צפון אפריקה. ב-2006 זכתה התזמורת בפרס ישראל למפעל חיים.

בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל הוצגו מחזות שעסקו בהווייה הישראלית, ובהם "הוא הלך בשדות", שעסק במאבק להקמת המדינה, "חדווה ואני", שעסק בחייהם של זוג חברי קיבוץ העוברים לגור בעיר, ו"קזבלן", שעסק ביחסים הבין עדתיים בישראל; בסוף המאה ה-20 הוצגו מחזות שביטאו שיבה אל המקורות. כך למשל הוצגו מחזות ביידיש, במרוקאית וברוסית.

טקס פתיחת אירועי חג הסיניד, מחגי יהודי אתיופיה, במעמד נשיא המדינה
בית הנשיא, ירושלים, 2009 (אגודה ישראלית למען יהודי אתיופיה)
❶ איזו גישה ביחס לקליטת העלייה שעליה למדתם בפרק זה באה לידי ביטוי בתמונה? נמקו.

260 מתוך אתר קרן תל"י באינטרנט (www.tali.org.il).

261 המושג לקוח מיוונית ופירושו חוכמת האדם (אנתרופוס - אדם; סופיה - חוכמה).

262 [...] בית ספר דמוקרטי מבוסס על שלושה ערכי יסוד: שמירה על כבוד האדם, זכויותיו וחובותיו; סיוע לתלמידים בזהיו והגשמת מטרותיהם; למידה פלורליסטית וקבלת האחר [...]. מתוך אתר המכון לחינוך דמוקרטי ישראלי (ע"ר) (www.democratic.co.il).

השסעים החברתיים בישראל והגישה הרב-תרבותית

סוציולוגים מגדירים את החברה הישראלית כחברה שסועה בכמה שסעים עיקריים: שסע דתי (בין חרדים ובין לא-חרדים), שסע אידיאולוגי (בין שמאל ובין ימין), שסע עדתי (בעיקר בין אשכנזים ובין מזרחים), שסע בין עולים חדשים ובין ותיקים, ושסע לאומי (בין יהודים ובין ערבים - שסע זה הוא העמוק מכולם, ויש הסבורים כי ראוי יותר להגדירו כקרע של ממש).

חשוב לציין כי קיומם של השסעים החברתיים אינו מעיד על היעדר זיקה פנימית בין חלקיה השונים של החברה הישראלית. השסע העדתי הוא דוגמה מובהקת לכך, שכן במציאות אפשר למצוא סממנים רבים של מיזוג בין העדות. ההבחנה בין יוצאי ארצות האסלאם השונות היטשטשה, וכיום מקובל יותר להגדירם כ**מזרחים**. היטשטשה גם האבחנה בין יוצאי ארצות אירופה השונות, וכיום מקובל יותר להגדירם כ**אשכנזים**. שיעור הנישואים הבין-עדתיים, בין אשכנזים לבין מזרחים, נמצא בעלייה. קיימת גם השפעה תרבותית בין העדות. תהליכים אלה באים לידי ביטוי גם בתחום המוזיקה. בני עדות המזרח אינם מאזינים למוזיקה מזרחית באופן בלעדי, ומנגד המוזיקה המזרחית מושמעת לעתים קרובות גם בחתונות שבהן שני בני הזוג הם ממוצא אשכנזי.

עולה השאלה אם הגישה הרב-תרבותית יכולה להתמודד כראוי עם השסעים החברתיים הקיימים בישראל. מומחים לחינוך וסוציולוגים רבים סבורים כי יש לשאוף לרב-תרבותיות פלורליסטית, המחנכת להכרה בריבוי התרבויות ולתפיסת הריבוי כדבר לגיטימי, ולא לרב-תרבותיות פרטיקולריסטית (ייחודית, נבדלת), העלולה לעודד נטיות בדלניות בחברה הישראלית²⁶³. אחדים מהם מעלים חשש כי רב-תרבותיות בדלנית עלולה להחליש את חוסנה הלאומי של מדינת ישראל ויש אף הרואים בה איום קיומי. בקרב הסבורים כך קיימת דרישה לגייס את החרדים לצבא, גם במחיר שילובם ביחידות חרדיות נפרדות, לחיבם ללמוד מקצועות מסוימים, כמו מתמטיקה, ספרות ואזרחות, המוגדרים כ**לימודי ליבה** (החרדים דוחים בתוקף את רוב השינויים המוצעים), לצרף את הערבים למערך השירות הלאומי (רבים ממנהיגי הערבים מתנגדים לכך בתוקף), להגביר את לימודי היהדות בבתי הספר הממלכתיים, ועוד.

בראייה כוללת אפשר לומר כי הגישה הרב-תרבותית לא מנעה את קיומם של תהליכי מיזוג תרבותיים, אלא אפשרה להם להתפתח באופן מדורג וטבעי יותר. עם זאת, גם היא (כמו מדיניות כור ההיתוך לפנייה) לא הצליחה להתמודד בהצלחה עם קווי השסע העיקריים המוסיפים להתקיים בחברה הישראלית.

בראשית המאה ה-21 צפוי כי השסעים החברתיים יהיו אחד מהאתגרים המרכזיים שהמערכת הפוליטית בישראל תצטרך להתמודד עמם.

263 ראו: ד"ר רוני ריינגולד, "פרטיקולריות חד-תרבותית לעומת רב-תרבותיות פרטיקולרית: חקר שתי תכניות לימוד בארה"ב", ד"ר לאה ברץ (עורכת), כתב עת לעיון ומחקר, 11, (אחוזה - המכללה האקדמית לחינוך; תשס"ו, 2005), עמודים 43-62.

קטעי מקור

קטע מספר 6

דוד בן גוריון, על הדרך שבה יש לקלוט את העולים (אפריל 1950)²⁶⁴

"[...] הגלויות המתחסלות ומתכנסות בישראל אינן מהוות עדיין עם, אלא ערב רב ואבק אדם, ללא לשון, ללא חינוך, ללא שורשים וללא יניקה במסורת ובחזון של האומה [...]"

"[...] חלק גדול של העולים באים אלינו ללא ידיעת קרוא וכתוב, ללא סימן של חינוך יהודי או כללי [...] הם ילידי תקופת חורבן והרס בעולם, תקופת מלחמות העולם והירידה החומרית והרוחנית הכרוכה בזעזועים אלה והם יוצאי ארצות חשוכות, נידחות, מדוכאות ועשוקות.

הקליטה הרוחנית של עלייה זו, מיזוגה ועיצובה, הפיכת אבק אדם זה לאומה תרבותית [...] היא מלאכה לא קלה וקשייה אינם קטנים מהקשיים הכלכליים. נדרש מאמץ אדיר, מוסרי וחינוכי, מאמץ מלווה אהבה עמוקה וטהורה לאיחוד נידחים אלה בתוך חברתנו, תרבותנו, לשוננו ויצירתנו, לא כגומלי חסדים, אלא כשותפי גורל [...]"

- 1 מאילו קשיים סובלים העולים, לדברי בן גוריון?
- 2 כיצד דברים אלה מבטאים את האופן השוויוני שבו ביקש בן גוריון להתייחס אל העולים?
- 3 בן גוריון מבקש לשלב את העולים "בתוך חברתנו, תרבותנו, לשוננו ויצירתנו". האם תוכלו לשער מדוע דברים אלה עשויים היו לעורר התנגדות?

קטע מספר 7

דוד בן גוריון, על כור היתוך (נובמבר 1951)²⁶⁵

"[...] בעיראק, היהודי הוא בעיני עצמו ובעיני הערבים קודם כל יהודי והוא מרגיש על כל צעד ושעל את ההבדל בינו ובין שכנו הערבי, אם כי הוא מדבר באותה הלשון ושותף פחות או יותר באותה התרבות. ברגע שהיהודי עולה מעיראק ארצה הוא נעשה יהודי **עיראקי**, והדגש הוא על עיראקי. וכשיהודי עיראקי ויהודי רומני נפגשים במחנה עולים אחד או במעברה אחת, הם מרגישים קודם כל את ההבדל, את המרחק, את המחיצה שביניהם. אין הם יכולים לדבר איש אל רעהו וכל תרבותם שונה. ליהודי הרומני שכנו הוא עיראקי, וליהודי העיראקי שכנו הוא רומני. והוא הדין תימני, פרסי ומרוקאי. אין זה [אלא] ערב רב, כי לא בקלות ולא במהירות מתערבים אלה באלה. זהו מפגש של שבטים שונים ורחוקים [...]"

אם קרעים אלה לא יאוחו הם לא ייצרו תרבות לאומית משותפת, לא יבנו מולדת משותפת ולא יעמדו על נפשם כאיש אחד בשעת סכנה. קורות היישוב היהודי בארץ ישראל לפני קום המדינה לימדו אותנו שאפשר לאחות קרעים אלה. דוגמה בולטת יותר נתנה לנו אמריקה, אשר שימשה 'כור היתוך' לא לשבטים רחוקים של עם אחד, אלא לעמים שונים וזרים שמעולם לא היה ביניהם שום שיתוף היסטורי. **וההכרה היהודית בקרב שבטי העולים לא תכזיב.**

264 מעובד מתוך: דוד בן גוריון, 1971, עמ' 129.

265 מעובד מתוך: דוד בן גוריון, 1971, עמ' 170-171. ההדגשות במקור.

אבל השאלה הבערת היא [...] שאלת הזמן, הקצב. באמריקה פעל כור ההיתוך במשך שלוש מאות שנה, ותהליך ההתמזגות בה טרם הסתיים. אבל אמריקה יכולה לחכות, כי השלד העיקרי שלה היה איתן וביטחונה היה רב [...]

לא כן ישראל. לנו אין זמן. ההיסטוריה דוחקת אותנו. עלינו לפעול במהירות [...]

- 1 מה מקשה על מיזוג הגלויות?
- 2 כיצד דברים אלה מבטאים את תפיסת כור ההיתוך?
- 3 מדוע בן גוריון מגלה אופטימיות ביחס לסיכויי ההצלחה של כור ההיתוך?
- 4 מדוע, לדעתכם, סבר בן גוריון כי לישראל "אין זמן"?
- 5 באיזו מידה, לדעתכם, אפשר היה לממש את שאיפתו של בן גוריון "לפעול במהירות"?

קטע מספר 8

החוקרים דן הורוביץ ומשה ליסק, על המעבר מכור ההיתוך לחברה רב-תרבותית²⁶⁶

"[...] כך נוצר פרדוקס: בעוד שמעצבי אורח החיים הארץ ישראלי, ובראש ובראשונה מטפחי סגנון החיים והאוריינטציות הערכיות המזוהים עם תנועת העבודה הישראלית, ראו בתרבותם ביטוי למימוש המהפכה הציונית של שלילת הגולה, הרי העולים יוצאי ארצות האסלאם ראו בכל אלה נחלה בלעדית של יוצאי אירופה. בהיותם ברובם בעלי רקע מסורתי, היה הממד של שלילת הגולה והנימות האנטי מסורתיות הנלוות אליו זר להם [...] בעיניהם הייתה התרבות הדומיננטית אשכנזית והם לא הבחינו למשל בכך שההכרעה התרבותית הבולטת ביותר של מעצבי התרבות הארץ ישראלית הייתה העדפת המבטא העברי הספרדי ובזאת ביטאו את רצונם להינתק מהמורשת הגלותית המזרח אירופית של דיבור בהברה אשכנזית [...]

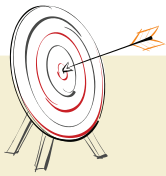
הלך הרוח של שלילת הגולה, והחתיירה למהפכה תרבותית בארץ ישראל ויצירת אדם ישראלי חדש, הזינו במידה רבה את הגישה הפטרנליסטית²⁶⁷ לקליטת העלייה שהשתקפה במדיניות כור ההיתוך [...] זניחתה של מדיניות כור ההיתוך לא נבעה משיקולים אידיאולוגיים, אלא מגישה מעשית שהכירה בכך שעיומות חזיתי עם המסורות התרבותיות הגלותיות של עולי ארצות המזרח מכבידה על השתלבותם יותר מאשר מקלה עליהם [...] יתר על כן, בקרב החברה הישראלית עצמה [...] לא שררה הסכמה לגבי הדגם התרבותי שאותו אמורים היו העולים לאמץ. החוגים הדתיים במדינת ישראל לא היו שותפים למגמת החילון שהייתה כרוכה בדגם התרבותי ששם את הדגש על שלילת הגלותיות [...]"

- 1 מהו ה"פרדוקס" שאותו מתארים הורוביץ וליסק בדברים אלה?
- 2 מדוע הורוביץ וליסק רואים בתפיסת כור ההיתוך "פטרנליסטית"?
- 3 מדוע התרחש בישראל המעבר מכור ההיתוך לחברה רב-תרבותית? בססו את תשובתכם על דברים אלה ועל הנלמד בפרק זה.

266 מעובד מתוך: הורוביץ וליסק, 1990, עמ' 116-117.

267 יחס פטרנליסטי - יחס אבהי, סמכותי, דואג. בהקשר דברים זה אפשר לפרש גם כיחס מתנשא.

בקצרה - מה למצוא בפסק 5ה?

- ❖ בין השנים 1970-2000 עלו לישראל כ-1,400,000 עולים, בהם כ-950,000 עולים מהארצות שנשלטו על ידי ברה"מ וכ-57,000 עולים מאתיופיה.
- ❖ **גורמי העלייה מהארצות שנשלטו על ידי ברה"מ:**
 - ♦ **בשנות ה-70:** התעוררות ציונית והחלטת השלטון בברה"מ להקל את מדיניות ההגירה מתחומה.
 - ♦ **בשנות ה-90:** התפרקות ברה"מ וסגירת שערי ארה"ב בפני הגירה יהודית.
- ❖ **דרכי ארגון העלייה מהארצות שנשלטו על ידי ברה"מ:**
 - ♦ **בשנות ה-70:** פעילות חשאית באמצעות ארגון **נתיב**.
 - ♦ **בשנות ה-90:** פעילות גלויה.
- ❖ **תהליך קליטת העולים מהארצות שנשלטו על ידי ברה"מ:** מדינת ישראל השקיעה מאמצים ומשאבים רבים כדי להקל את קליטת העולים.
 - ♦ **בשנות ה-70:** למרות קשיים שהתגלו הצליחו רוב העולים להשתלב בהצלחה בחברה הישראלית.
 - ♦ **בשנות ה-90:** בתהליך הקליטה התגלו כמה קשיים עיקריים: מצוקת דיור, קושי במציאת עבודה ופערים תרבותיים.
- ❖ **גורמי העלייה מאתיופיה:** מצבה הכלכלי הקשה של אתיופיה; נכונתה של המנהיגות הדתית בישראל להכיר ביהדותם של יהודי אתיופיה; ושינויים פוליטיים שהתרחשו באתיופיה בראשית שנות ה-90.
- ❖ **דרכי ארגון העלייה מאתיופיה:** בשנות ה-70 פעלה ישראל להעלאת היהודים בעיקר בדרכים חשאיות. בראשית שנות ה-90, לאחר שהתרחשו באתיופיה שינויים פוליטיים, פעלה ישראל להעלאת כלל היהודים באתיופיה. כ-14,000 יהודים הועלו לארץ בתוך כיומיים, **במצע שלמה**.
- ❖ **תהליך קליטת העולים מאתיופיה:** מדינת ישראל השקיעה משאבים כלכליים רבים כדי להקל את תהליך הקליטה של העולים מאתיופיה והנהיגה מדיניות של **העדפה מתקנת**. רבים מבני העדה חשו כי החברה הישראלית מתייחסת אליהם באופן מתנשא ואף גזעני, על שום גוון עורם השונה ותרבותם השונה. תחושות אלה קיבלו ביטוי ביחסי העולים מאתיופיה עם הממסד הדתי ובפרשת השמדת מנות הדם של יוצאי אתיופיה (1996).
- ❖ **המעבר מכור ההיתוך לחברה רב-תרבותית:** בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל אומצה מדיניות **כור ההיתוך**, אשר נועדה להאיץ את תהליכי ההשתלבות של העולים באמצעות מעורבות ממשלתית מכוונת. מדיניות זו באה לידי ביטוי בעיקר בתחומי הביטחון והחינוך. במהלך השנים עוררה מדיניות כור ההיתוך התנגדות רבה, במיוחד בתחום החינוך. מבקריה טענו כי מטרתה העיקרית הייתה לאלץ את העולים לאמץ את תרבותה של החברה הקולטת. מגמה זו נובעת מכמה גורמים עיקריים: מההכרה כי תהליכי המיזוג החברתי מתרחשים מעצמם וכי אי אפשר להאיץ אותם באמצעים מלאכותיים; מהתגברות הדרישה לתת ביטוי למאפיינים תרבותיים ייחודיים ולצרכים נפרדים של קבוצות שונות; מהתבססותה הכלכלית של ישראל ומעוצמתה הצבאית; ומשאיפתה של מדינת ישראל להידמות לדמוקרטיה המערבית ולאמץ את המגמות התרבותיות הקיימות בהן. בשלושת העשורים האחרונים של המאה ה-20 בלטה הגישה הרב-תרבותית, המכירה בשונות הקיימת בין בני אדם ובין קבוצות חברתיות ומעניקה לה לגיטימציה. ביטוייה של גישה זו ניכרים בעיקר בתחומי החינוך והתרבות.

שאלון מצבה ואזיון

1. הציגו את השינוי בארגון העלייה מאתיופיה בין השנים 1970-2000. הסבירו מה הוביל לשינוי זה.
2. הציגו את השינוי בארגון העלייה מהארצות שנשלטו על ידי ברה"מ בין השנים 1970-2000. הסבירו מה הוביל לשינוי זה.
3. תארו את קשיי העלייה מאתיופיה. כיצד ניסתה ישראל להתמודד עם קשיים אלה?
4. תארו את קשיי העלייה מברה"מ בשנות ה-70. כיצד ניסתה ישראל להתמודד עם קשיים אלה?
5. תארו את קשיי העלייה מהארצות שנשלטו על ידי ברה"מ בשנות ה-90. כיצד ניסתה ישראל להתמודד עם קשיים אלה?
6. הציגו את הביקורת שהועלתה נגד מדיניות כור ההיתוך.
7. מהם הגורמים אשר הובילו לאימוץ הגישה הרב-תרבותית?
8. הסבירו כיצד ניכר המעבר ממדיניות כור ההיתוך לגישה הרב-תרבותית.
9. אפשר לומר כי העולים מברית המועצות בשנות ה-70 השתלבו טוב יותר מהעולים מברית המועצות לשעבר בשנות ה-90 וכי העולים מברית המועצות השתלבו מהר יותר מהעולים מארצות האסלאם ומאתיופיה. ממה לדעתכם נובעים הבדלים אלה?
10. יש הטוענים כי כור ההיתוך הוא הגישה המתאימה ביותר לשלב בניית האומה שבו נמצאה מדינת ישראל בראשית דרכה. האם אתם מסכימים עם דעה זו?
11. איזו גישה מתאימה יותר לדעתכם לאתגרים הניצבים בפני מדינת ישראל - גישת כור ההיתוך או הגישה הרב-תרבותית?
12. מדוע לדעתכם ישראל מקדישה מאמצים לקליטת עלייה (בישראל אף קיים משרד ממשלתי מיוחד העוסק בכך) למרות הקשיים הכרוכים בדבר?
13. האם לדעתכם ישראל צריכה לאפשר גם בעתיד עלייה חופשית לכל היהודים בעולם?
14. אם תתחדש העלייה ההמונית לישראל - האם לדעתכם על ישראל לאמץ שוב את גישת כור ההיתוך?

גבנית מוחלצת

"תקומה" - שלח את עמי (פרק 18)

- סדרה בהפקת הערוץ הראשון, המהווה למעשה המשך לסדרה "עמוד האש"; 1998.
הפרק עוסק בישראל וביהדות ברית המועצות בין השנים 1948-1993.

